

*В.М. Логвиненко, канд. філос. наук
(Львівський державний університет безпеки життєдіяльності)*

ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ КУРСАНТІВ І СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МНС УКРАЇНИ

У статті уточнено і цілісно розкрито суть екологічної культури, підкреслено значення екологічної освіти у її формуванні. Теоретично обґрунтовано формування екологічної культури курсантів та студентів вищих навчальних закладів МНС України. Екологічну культуру розглянуто як важливу складову їх особистості, що проявляється у професійній діяльності. Визначено педагогічні складові та умови формування екологічної культури майбутніх фахівців МНС України. Окреслено шляхи і методи її формування.

Ключові слова: екологічна культура, екологічна освіта, екологічне виховання, навколишнє середовище, організаційно-педагогічні умови, освітні технології.

Розуміння феномену екологічної культури і втілення її принципів у культуру життєдіяльності нашого сучасника є актуальною проблемою сьогодення. Зростаюча нестабільність природного довкілля, екологічні кризи, які відбуваються в усіх куточках світу, дають підставу говорити про низький рівень екологічної культури не лише окремих осіб чи груп, а й усього людства загалом. Постає потреба корекції сучасного способу життя людей, форм їхнього природокористування, для того, щоб зробити їх екологічно безпечними. Реалії сьогодення потребують висококваліфікованих фахівців з належним рівнем екологічної свідомості та культури, які вміють правильно вирішувати не тільки технічні, а й екологічні завдання.

У сучасній науковій літературі проблема екологічної культури розглядається в дослідженнях теоретичного і прикладного характеру. Це дослідження Т. Гардашук, В. Борейка, В. Деркача, А. Єрмоленка, М. Кисельова, В. Крисаченка, О. Салтовського, А. Толстоухова, М. Хилька [1, 3, 4, 8, 11, 12, 15] та ін. За останні роки в дисертаційних роботах досліджувалися певні аспекти змісту, завдань, форм і методів формування екологічної культури різних верств населення (Г. Глухова, Н. Грейда, Н. Єфіменко, Л. Лук'янова, О. Матеюк, Н. Негруца, Н. Олійник, Ю. Тагліна, Л. Титаренко, Л. Фенчак, Н. Шевченко, О. Яременко, О. Ярмач, Г. Ярчук та ін.). Проте проблемам формування екологічної культури фахівців МНС, її місця та ролі у професійній діяльності, присвячено вкрай мало розвідок. Тому **метою** цієї статті є теоретичне обґрунтування сутності екологічної культури і її компонентів та виявлення способів її формування у майбутніх працівників МНС.

Згідно з основними законодавчими актами в системі освіти України, зміст сучасної вищої освіти це “обумовлена цілями та потребами суспільства система знань, умінь і навичок, професійних, світоглядних і громадянських якостей, що має бути сформована в процесі навчання з урахуванням перспектив розвитку суспільства, науки, техніки, технологій, культури та мистецтва” [5]. В цьому контексті перед освітянами стоїть важливе завдання сформувати як професійні, так і особистісні якості майбутнього фахівця, який зможе позитивно впливати на розвиток соціуму. Очевидно, що неможливо розглядати подальші шляхи розвитку людського суспільства, не беручи до уваги процеси, що відбуваються в природному довкіллі. Із зростанням антропогенних впливів на природне середовище, воно кардинально змінюється, деградує, викликаючи тим самим екологічну кризу. Перетворення і використання людством елементів природи є його іманентною ознакою і необхідною умовою його існування. Тому, для безпечного екомайбутнього, якщо таке ще можливе, потрібно будувати життєдіяльність соціуму на тих формах і принципах природокористування, які базуються на розумних та екологічно виправданих потребах. Виробленню екологічно орієнтованої стратегії поведінки і дія-

льності має сприяти екологічна культура, яка покликана регулювати, моральними і науковими засобами, відносини людини і природи.

Розглядаючи проблеми формування екологічної культури у майбутніх працівників МНС слід визначити яким чином ми розумітимемо це поняття. У науковій літературі немає одностайності у тлумаченні цього терміна. Це пов'язано з тим, що загалом культура, різновидом якої є екологічна, це багатогранне явище, яке стосується усіх сфер життєдіяльності. Етимологічно термін “культура” (від латинського слова “cultura”), означає “обробіток”, “догляд” ґрунту, ефективну сільськогосподарську діяльність. Така дефініція вказує на перетворюючу діяльність людини щодо природи, але таку, що містить в основі ціннісний вимір, тобто здійснення діяльності відбувається у доцільний спосіб для задоволення конкретної потреби. Українська радянська енциклопедія дає таке визначення цього поняття: “Культура – сукупність практичних, матеріальних і духовних цінностей, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства і людини і які втілюються в результати виробничої діяльності. В більш вузькому значенні культура – сфера духовного життя суспільства, яка охоплює передусім систему виховання, освіти, духовної творчості... В той самий час під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння певною галуззю знань або діяльності” [13, с.486]. До цього можна додати, що культура в сучасному соціумі – це “спосіб буття людей, їх повсякденний світ, який створюється природно-історично” [14, с.459]. Відповідно досягнути суть і значення культури можна тільки застосувавши цілісний соціогуманітарний підхід.

Що стосується екологічної культури, яка покликана регулювати відносини людини і природи, то вона, щоб бути дієвою, має брати до уваги не лише закони суспільного життя, а й закони, що діють на рівнях організації матерії (наприклад, закон колообігу речовин у природі). Це вже вимагає не тільки соціогуманітарного підходу, а й синтетичного, який акумулює потенціали не тільки соціальних і гуманітарних наук, а й природничих і технічних. Відповідно, екологічну культуру можна визначити як динамічну, відкриту систему ціннісних орієнтацій і установок, яка націлена на відтворення та розвиток природно-соціального багатства; механізм, який дає змогу адаптуватися суспільству до природного довкілля, та регулює діяльність суспільства по відношенню до природи.

У сучасному суспільстві рівень екологічної культури не має залежати від приналежності до тієї чи іншої соціально-професійної групи, нею мають бути охоплені усі верстви населення. Коли ж говорити про працівників МНС, то вони зобов'язані мати високий рівень екологічної культури. Відповідно до Закону України “Про правові засади цивільного захисту”, держава покладає на них здійснення природоохоронних заходів, спрямованих на: захист родовищ (газових, нафтових, вугільних, торфових) від пожеж, затоплень і обвалів; ліквідацію лісових пожеж та буреломів, сніголамів, вітровалів, техногенного впливу на лісові насадження, а також їх наслідків [7]. Працівники МНС покликані розв'язувати такі завдання цивільного захисту як: “аналітичне опрацювання інформації про надзвичайні ситуації; прогнозування та оцінка соціально-економічних наслідків надзвичайних ситуацій; створення, збереження і раціональне використання матеріальних ресурсів, необхідних для запобігання надзвичайним ситуаціям; розроблення і здійснення запобіжних заходів у сфері цивільного захисту; проведення невідкладних робіт із ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та організація життєзабезпечення постраждалого населення” [7] та ін. Вони мають вміти швидко і грамотно ліквідувати наслідки надзвичайних ситуацій звівши при цьому негативні наслідки лиха до мінімуму; віднаходити способи зменшення негативних впливів соціуму на природне довкілля; передбачати результати перетворення природи та наслідки господарської діяльності. Очевидно, що без екологічної культури та спеціалізованого рівня екологічної свідомості ефективно розв'язати ці завдання не вдасться.

Отже, сучасний соціум не може обійтись без спеціалістів з високим рівнем екологічної культури. Виникає закономірне питання – хто має формувати цю культуру і яким чином? Відповідно до Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”, форму-

вання та розвиток екологічної культури покладається, передусім, на інститут освіти: “Підвищення екологічної культури суспільства і професійна підготовка спеціалістів забезпечуються загальною обов’язковою комплексною освітою та вихованням в галузі охорони навколишнього природного середовища, в тому числі в дошкільних дитячих закладах, в системі загальної середньої, професійної та вищої освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів” [6]. Тож на освітян державою покладається важливе завдання, яке далеко не обмежується передачею знань. Так, у Концепції екологічної освіти України зазначається, що основною метою екологічної освіти є формування екологічної культури окремих осіб і суспільства загалом, формування навичок, фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення і свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності. Екологічна освіта, згідно з Концепцією складається із таких послідовних блоків: екологічні знання – екологічне мислення – екологічний світогляд – екологічна етика – екологічна культура [10].

Безперечно, знання є основою екологічної культури, без них вона неможлива рівно ж як і ефективна екологічна діяльність. Як зазначають В. Крисаченко і М. Хилько у монографії “Екологія. Культура. Політика” “Саме відсутність необхідних знань в умовах, коли людські (антропогенні) чинники так чи інакше втручаються в усі природні процеси на Землі, в умовах, коли ми ще не навчилися передбачати всі (в тому числі й негативні) наслідки своїх впливів на природні процеси, саме небезпека “діяльного невігластва” і робить проблему екологічної освіти актуальною... навіть блискучі інженерні рішення, реалізовані без урахування основних екологічних вимог, досить часто призводять до наслідків, які цілковито перекреслюють запланований народногосподарський ефект...” [11, с. 468]. Проте, знання - це лише перший крок у напрямі до екологічної культури. Досить часто ним і обмежуються, сподіваючись, що людина маючи відповідні знання буде ними користуватись і керуватись в процесі життєдіяльності. Це не зовсім так. Вироблення екологічно орієнтованої стратегії поведінки і діяльності є тривалим і поетапним процесом. Він передбачає організовану систему заходів з формування та передачі екологічних знань, відповідних переконань, цінностей, моральних принципів, практичних навичок, які є необхідними в процесі взаємодії з природою. Адже механізм формування екологічної культури є складним й результат не може бути гарантованим.

Екологічна культура виступає регулятором екологічної діяльності. Будь яка діяльність – “це взаємодія суспільної людини з об’єктивним світом. Така взаємодія становить єдність матеріально-перетворювального і духовного начала” [9, с.15]. Перед початком діяльності людина оцінює те чи інше явище, що виступає носієм цінності. Вона встановлює чи це відповідає її інтересам, смакам, уподобанням загалом визначає його значущість. Щоб людина ефективно діяла у неї мають бути відповідні переконання щодо доцільності такої діяльності й мотиви. Щоб набуте знання стало переконанням і спонукало людину до дії, вона повинна осмислити його важливість і необхідність для своєї діяльності. Потреби, інтереси, цілі, норми, ідеали та інші імперативи при цьому виступають як підґрунтя і критерії позитивного чи негативного відношення до об’єкта оцінки, тобто носія цінності. Без усвідомлення людиною змісту цінностей, якими вона керується, неможливо визначити цілі її діяльності. Цілком зрозуміло, що кожен член сучасного соціуму більшою чи меншою мірою проінформований про незадовільний стан екології й потребу збереження довкілля. Проте, апелюючи до людини з вимогою певної моделі поведінки (наприклад природоохоронної діяльності), ми швидше за все, натикаємось на байдужість. Тобто, мова йде про знання яке так і не стало переконанням, що спонукає до дії. Такий стан речей можна пояснити тим, що кожна людина живе в певній системі цінностей, предмети та явища яких покликані задовольнити її потреби. Різні цінності мають для людини різне значення, одні цінності мають для людини більше значення, інші – менше. Тож кожен з нас має суб’єктивну, ієрархічну систему цінностей. Цінності не виникають самі по собі і їх не можливо нав’язати. Вони формуються в процесі соціалізації, на основі соціальних взаємодій, спілкування, набутих знань, індивідуальної діяльності особистості тощо. Потреби та інтереси формують наше ціннісне ставлення до дійсності, яке й визначає

нашу життєдіяльність. Отже, для формування екологічної культури потрібно впливати на ціннісні орієнтації особистості. Це складне завдання мають реалізовувати не тільки педагоги з циклу природничих та професійно орієнтованих дисциплін, а й, викладачі – гуманітарії, які мають справу з формуванням особистості, світогляду, переконань, життєвої позиції. Тому вони повинні сприяти формуванню на основі осмислених знань екологічного світогляду, вміння розглядати будь яку професійну, а загалом соціальну проблему з позиції збереження природного довкілля. Потрібно докласти багато зусиль, щоб у свідомості курсантів та студентів теза “екобезпечне майбутнє” перетворилася на цінність. Щоб перші шаблі у їхніх ієрархіях цінностей посідали не багатство, слава, кар’єра, а чисте повітря, водойми, земля; щоб для цього з’явилися потреби збереження, відтворення, запобігання деградації природного довкілля, подолання наслідків руйнівних процесів природного середовища та відтворення екологічного балансу, екологізації всіх видів людської діяльності, забезпечення екологічної безпеки планети загалом.

Формування екологічної культури вимагає відповідних організаційних, методичних перетворень, але найбільше воно залежить від педагога, який має бути носієм екологічних цінностей, і який здійснює цілеспрямований і опосередкований вплив на своїх курсантів й студентів [15]. Крім того воно має відбуватись комплексно із застосуванням усіх форм навчання. Найбільш дієвими є активні форми і методи, які мають великий виховний потенціал. Викладачам потрібно пам’ятати, що найбільш поширена форма навчання – лекція – це не тільки ознайомлення курсантів і студентів із якоюсь науковою проблемою. “Дидактичними цілями лекцій є повідомлення нових знань, систематизація та узагальнення накопичених, формування на їхній основі ідейних поглядів, переконань, світогляду, розвиток пізнавальних і професійних інтересів” [2, с. 469]. Для впливу на переконання, ціннісні орієнтації молоді доцільно використовувати такі види лекцій, як лекція-бесіда, лекція з розбором конкретних ситуацій, лекція-дискусія, проблемна лекція та ін. під час яких слухачі активно залучаються до навчального процесу. Серед інших методів потрібно застосовувати новітні та інтерактивні види заняття, ділові ігри, мозкові атаки, дискусії, бесіди за круглим столом, організувати самостійну індивідуальну роботу.

Застосування активних методів навчання спонукає не тільки до індивідуальної роботи, а й до діяльності колективу, яка максимально наближена до умов життя і професійної специфіки. Особливу увагу потрібно звернути на проблемне навчання, провідним принципом якого є засвоєння знань через виявлення і розв’язання протиріч об’єкта, який вивчається. Наприклад, дискусії стосовно якоїсь проблеми, є одночасно і методом її теоретичного вирішення. Проблемна ситуація покладена і в основу навчальних ігор. Для колективного пошуку рішень добре зарекомендував себе метод мозкової атаки. Ефективними є імітаційні та рольові ігри. Проводячи імітаційні ігри з тематики охорони природного довкілля, за допомогою спрощених дидактичних методів, можна дати уявлення про складний характер конкретних проблем природного середовища. Ігрова ситуація в екологічній освіті може враховувати як широкий спектр найрізноманітніших факторів довкілля, так і інтереси, цінності, моделі поведінки, стереотипи конкретних представників суспільства (політиків, науковців, економістів та ін.) рішення та діяльність яких може бути причиною як виникнення екологічних проблем, так і засобом їх розв’язання [15].

Отже, сучасна екологічна підготовка майбутнього фахівця не має зводитись до знань про природу, її законів, техніку, вона має передбачати оволодіння екологічними вміннями й навичками як способами екологічної діяльності. Формування екологічної культури має відбуватись шляхом залучення курсантів і студентів відповідних напрямів підготовки до активної, творчої діяльності. Таке виховання потрібно здійснювати в активній формі, застосовуючи “прямий контакт” з природним середовищем.

Підсумовуючи викладене можна сказати, що екологічна культура не виникає сама по собі, стихійно, а тільки в процесі грамотно побудованого впливу на особистість. Основою формування у майбутніх працівників МНС екологічної культури є екологічна освіта та виховання. Найдоцільніше проводити таке виховання та прищеплювати екологічну культуру в процесі

фахової підготовки у навчальному закладі. Це має бути цілеспрямований процес розвитку у майбутніх фахівців МНС не тільки знань про наукові основи взаємодії суспільства та природи, а й формування соціально ціннісних мотивів у ставленні до неї, прищеплення необхідних умінь та навичок свідомого ставлення до довкілля, тощо. Тільки вихована на цих ідеях особистість зможе екологічно зважено поводитись у навколишньому середовищі.

В даній статті була здійснена спроба цілісного розкриття суті екологічної культури, й окреслені теоретико-педагогічні засади формування екологічної культури майбутніх працівників МНС. Подальші дослідження з цієї теми можуть бути присвячені розробці технологій навчання, орієнтованих на розвиток екологічної культури, розкриттю потенціалу навчальних дисциплін у формуванні екологічної культури, розробці рекомендацій змістового, процесуального характеру для підвищення рівня екологічної культури, створення методик визначення рівня екологічної культури.

Список літератури:

1. **Борейко В.Е.** Прорыв в экологическую этику / В.Е. Борейко. – К.: Логос, 2001. – 202 с.
2. **Варій М.** Військова психологія і педагогіка: Посібник / М. Варій, М. Козяр, М. Коваль. – Львів: Вид-во “Сполом”, 2003. – 624с.
3. **Екологічна** політика та екологічний рух: сучасний контекст / Т.В. Гардашук. – Київ: ТОВ ВПЦ “техпринт”, 2000. – 126 с.
4. **Єрмоленко А.М.** Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи. Монографія / А.М. Єрмоленко. – К.: Лібра, 2010. – 416 с.
5. **Закон України** “Про вищу освіту” // [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua/>
6. **Закон України** “Про охорону навколишнього природного середовища” // [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua/>
7. **Закон України** “Про правові засади цивільного захисту” // [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua/>
8. **Кисельов М.М.,** Деркач В.Л., Толстоухов А.В. та ін. Концептуальні виміри екологічної свідомості: Монографія / М.М. Кисельов, В.Л. Деркач, А.В. Толстоухов та ін. – К.: Вид. Парапан, 2003. – 312 с
9. **Козяр М.М.** Екстремально-професійна підготовка до діяльності у надзвичайних ситуаціях: Монографія / М.М. Козяр. – Львів: «Сполом», 2004. – 376с.
10. **Концепція** екологічної освіти України // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2002. – №7. – С.3-23.
11. **Крисаченко В.С.,** Хилько М.І. Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку / В.С. Крисаченко, М.І. Хилько. – К.: «Знання України», 2002. – 598 с.
12. **Салтовський О.І.** Основи соціальної екології: Навчальний посібник / О.І. Салтовський. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 382 с.
13. **Украинская Советская Энциклопедия** / [авт.-сост. В.П. Иванов, В.И. Мазепа]. Том 5. –К.: “Полиграфкнига”, 1981. – 560с.
14. **Философский** словарь. / [авт.-сост. Андрущенко И.В., Вусатюк О.А., Линецкий С.В., Шуба А.В.]. – К: А.С.К., 2006. – 1056.
15. **Юрченко Л.І.** екологічна культура в контексті екологічної безпеки: Монографія / Л.І. Юрченко. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2008. – 296 с.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ КУРСАНТОВ И СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ МЧС УКРАИНЫ

В статье уточнена и целостно раскрыта суть экологической культуры, подчеркнуто значение экологического образования в ее формировании. Теоретически обосновано формирование экологической культуры курсантов и студентов высших учебных заведений МЧС Украины. Экологическую культуру рассмотрено как важную часть их личности, что проявляется в профессиональной деятельности. Определены педагогические составляющие и условия формирования экологической культуры будущих специалистов МЧС Украины. Очерчены пути и методы ее формирования.

Ключевые слова: экологическая культура, экологическое образование, экологическое воспитание, окружающая среда, организационно-педагогические условия, образовательные технологии.

V.M. Logvynenko

PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE OF CADETS AND STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF THE MINISTRY OF EMERGENCY SITUATIONS OF UKRAINE

The article clarifies and critically examines the essence of ecological culture, highlights importance of environmental education in its formation. The formation of ecological culture of cadets and students of higher school of the Ministry of Emergency Situations of Ukraine is theoretically justified. Ecological culture is considered as an important component of their personality which is reflected in professional activities. The teaching staff and conditions for the formation of ecological culture of the future specialists of the Ministry of Emergency Situations of Ukraine are determined. The ways and methods of its formation are outlined.

Key words: ecological culture, ecological education, environment, organizing and pedagogical conditions, education technologies.